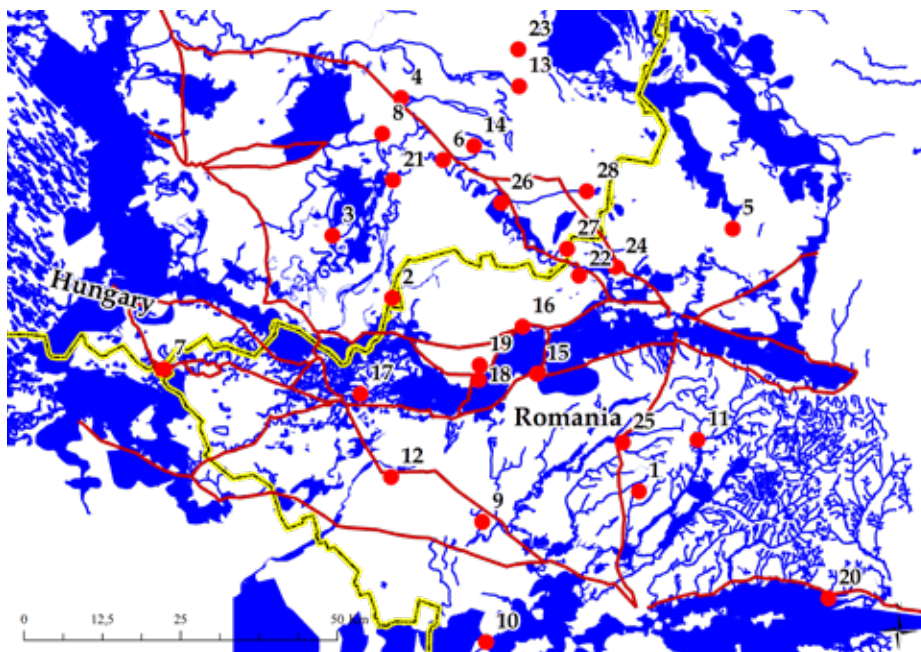

A késő bronzkori földvárak rejtélye a Dél-Alföldön

53

Az alföldi síkság monotonitását gyakran megszakítják a tájból alig kiemelkedő dombok és gerincek, melyek számos esetben régészeti korokra keltezhető, emberi kéz alkotta építmények. A dombok egy része jól azonosítható őskori lakódomb (tell) vagy temetkezési halom (kurgán), azonban e kiemelkedések másik csoportja őskori erődítményeket takar. A gyakran sok száz vagy ezer méter hosszan húzódó sáncok és az őket követő árkok az őskor különböző korszakaiban lakott településeket öleltek körbe, megvédve azokat külső hatásoktól, ellenségtől, vagy szimbolikusan elválasztva a jól ismert, belső világot az idegen külvilágtól. Ezek közül is kiemelkednek mind méretükben, mind összetettségükben a Dél-Alföld késő bronzkori erődítményei, amelyek többszörös árok- és sáncrendszerei gyakran több száz hektáros területeket kerítenek körbe. De mi lehetett az oka e hatalmas, árkokkal és sáncokkal körülvett települések kialakulásának? Vajon miféle veszély ellen kellett védekezniük az itt élőknek? És 200–250 évvel később vajon miért hagyták el őket? Az elmúlt évtizedben, ahogy egyre több információt gyűjtünk össze e rejtélyes településtípusról, ezek váltak az alföldi késő bronzkor kutatásának legégetőbb kérdéseivé.

Késő bronzkori erődített települések és a folyószabályozás előtti rekonstruált vízrajz és úthálózat. A lelőhelyek egy része még terepi azonosításra szorul.

1. Cornești-Iarcuri/Mezősadány, 2. Csanádpalota-Földvár, 3. Makó-Rákos-Császárvár, 4. Orosháza-Nagyatársánc,
5. Sântana-Cetatea Veche/Újszentanna, 6. Végyegyháza-Zsibrik-domb, 7. Beba Veche/Óbéba, 8. Békéssámsón-Szőlősi-Határ-dűlő,
9. Biled-Câmpia Arsă/Billéd, 10. Cenei/Csene, 11. Firiteaz-Țarvenca/Féregyház, 12. Lovrin, 13. Medgyesegyháza-Lagzi-dűlő,
14. Mezőkovácsháza-Kis-Ádáz-dűlő, 15. Munar-Wolfsberg/Munár, 16. Pecica-Șanțu Mic/Pécska, 17. Sânnicolaul Mare/Nagyszentmiklós,
18. Semeș-Livada lui Onea/Szemlak, 19. Semeș-Pusta lui Cucua/Szemlak, 20. Topolovățu Mare/Nagytopoly,
21. Tótkomlós-Szőlősi-határ-dűlő, 22. Turnu-La Prioran/Tornya, 23. Újkígyós-Örök-dűlő, 24. Variașu Mare/Nagyvarjas,
25. Vinga/Vinga, 26. Battonya-Tompapuszta, 27. Battonya-Vörös-dűlő, 28. Kisdombegyház-Szederjes-dűlő

Csanádpalota-Földvár árokrendszere

Az Alföld déli részén jelenlegi ismereteink szerint közel 40, különböző méretű késő bronzkori erődített település található. A földvárak Békés, Csongrád, Arad és Temes megyék területén, valamint a Vajdaság keleti részén elsősorban helyezkednek el. Az erődítések többségét légi felvételek és műholdképek alapján azonosították, szisztematikus, a terepbejárások mellett ásatást is magába foglaló kutatás ezidáig csak néhány lelőhelyen történt. Az előkerült leletanyag alapján megállapítható, hogy a földvárak használata a késő bronzkor középső időszakára (kb. Kr. e. 1350–1100) tehető. Bár a dél-alföldi nagy kiterjedésű földvárak közül több ismert volt már a Habsburg katonai felmérések készítői számára is, az első komolyabb hazai ásatást Banner János végezte 1939-ben Orosháza-Nagyatársánc lelőhelyen. Ezután e lelőhelyek hosszú időre kikerültek a szakmai érdeklődés középpontjából, és csak a 2000-es évek elején vett újabb lendületet a dél-alföldi erődítések kutatása mind Magyarországon, mind Romániában, és legújabban Szerbiában is.

Újszentanna/Sântana-Cetatea Veche (RO) késő bronzkori erődített település

Orosháza-Nagyatársánc

Az egyik legismertebb földvár Orosházától 8 kilométerre az egykor bővízű Száraz-ér partján található. Banner János 1939-es ásatásakor kéziratot térképek és légi felvételek alapján kezdte meg a munkát, ami akkoriban egyedülálló volt Magyarországon. Az ásatás során átvágták az erődítés árkait és sáncait, illetve a település belsejében négy helyen kutatószelvényt nyitottak. Az erődítés egy nagyjából félkör alakú, természetes magaslatra épült.

A lenyűgöző méretű, 113 hektárnyi területet körülzáró árkok 0,5–1 m mélységűek, míg a sáncok átlagosan 1,5 m magasak. Banner János megfigyelései alapján nagyon valószínű, hogy a földből készült erődítés alapját döngölt földből készítették, míg a falakat agyagtapasztással erősítették meg a készítőik. Fontos megfigyelés, hogy az árkokat a Száraz-ér vize töltötte meg. Banner már akkor felhívta a figyelmet a kapuk meglétére is: az archív légi felvételeken és a műholdfelvételeken is jól kivehető az erődítésen az a két pont, ahol a külső árok és a sáncok megszakadnak.

Csanádpalota-Földvár

Az erődítés Csanádpalota déli részén, egy magasparton található. Az egykori településen élők vízigényét itt a Krakk-ér és az egykor nagy kiterjedésű Kis-Balatonya állóvíz biztosította. Jelen cikk szerzői a lelőhely kutatását 2005-ben kezdték el az archív légi felvételek és a kézira-

Az erődített telepek mérete igen változatos: többségük csupán néhány hektár, azonban legalább négy földvár (Csanádpalota-Földvár, Újszentanna/Sântana-Cetatea Veche, Orosháza-Nagyatársánc és Tiszahegyes/Iđoš-Gradište) kiterjedése száz hektár feletti, míg a Temes megyei Mezősadány/Cornești-Iarcuri mérete mintegy 1700 hektár. Ezek a lelőhelyek az őskori Európa legnagyobb méretű települései közé tartoznak!

Orosháza-Nagyatársánc késő bronzkori erődített település

Mezősadány/Cornești-Iarcuri (RO) késő bronzkori erődített település

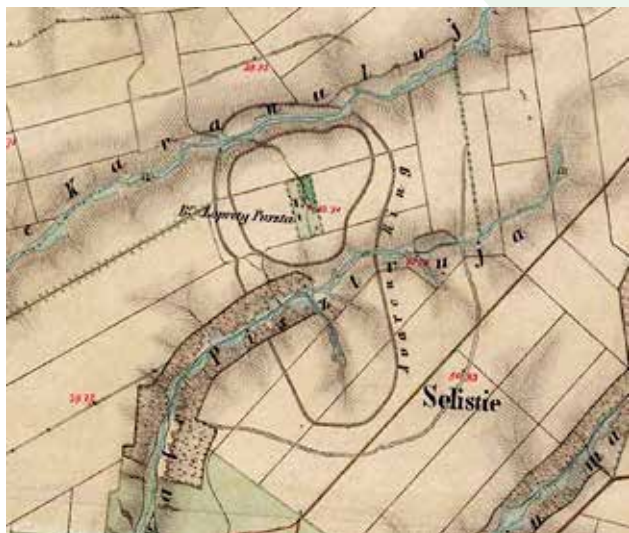
tos térképek elemzésével, valamint az erődítésről készített geodéziai felméréssel, illetve digitális terepmodellel. Az erődítés intenzív kutatása 2011-ben indult meg, ekkor mintegy 12 hektár területen zajlott feltárás az erődítés központi részétől közvetlenül délre. Az ásatás során kiderült, hogy egy többszörös árokrendszer fut a központi részen kívül. A középső, ovális területet félkör alakú árok fogják körül déli és északi irányban is, észak–déli irányban pedig több kilométer hosszan húzódik egy széles, lineáris árok, melynek több szakaszát sikerült feltárni. Az ásatással párhuzamosan megindult a központi sánccal körülvett rész kutatása is terepbejárással, geofizikai felméréssel, geológiai térképező fúrásokkal, és a teljes területet lefedő fémdetektoros kutatással. 2013-ban a sánc és árok átvágása is megtörtént, 2015-től kezdődően pedig megindult az erődített település teljes felületét, mintegy 460 hektárt lefedő szisztematikus terepbejárások sorozata. A központi ovális részt egy cölöpszerkezetes palisáddal megerősített sánc és egy kettős, „V” és „U” ke-

resztszetszerű, mintegy 2 és 5 m széles, kb. 3 méter mély árok vette körül. Nagyon valószínű, hogy a Krakk-érhez közel található ovális, központi rész árkaiba belevezették a közeli ér vizét. A település védműrendszerének többi árka is hasonló mérettel rendelkezett, csak a legkülső, lineáris árok volt nagyobb, mintegy 6-7 méter szélességű. Az egyik árokszakason sikerült egy kapuként értelmezhető szakaszt is feltárni: itt az árok 5 m hosszúságban megszakadt, és az árok végében kétoldalt cölöplyukak jelentkezhettek. Ebből arra következtethetünk, hogy a kapuhoz egy faszervezet is tartozhatott.

Makó-Rákos-Császárvár

A lelőhely Makótól északkeletre kb. 15 km távolságra található, egy természetesen kiemelkedő, magasabb térszínen, amelyet északról egy mocsár, délről pedig a Száraz-ér fog közre. A földvár déli része az egykori Száraz-ér vonalára támaszkodik, kihasználva annak természetes védelmét. A lelőhelyet 1973-ban Horváth Ferenc fedezte fel, és már akkor egyértelműen késő bronzkorinak határozta meg. A kb. 36 hektáros erődített telep alapvetően két részre tagolható: egy belső, sánccal és legalább egyszeres árokkal megerősített belső, kör alakú részre, valamint egy kb. negyedkörív alakú árokkal lezárt külső részre. 2013-ban terepbejárást, fémdetektoros kutatást, valamint szintvonalas geodéziai felmérést végeztünk a lelőhelyen, 2015 nyarán pedig feltártuk a sánc egy rövid szakaszát. Az ásatás során a belső részen egy döngölt földdel és agyagtapasztással megerősített, cölöpszerkezetes sánc részlete került elő.

A 2000-es évektől a terepi kutatások mellett az erődítések szerepének és funkciójának az újraértelmezése is elkezdődött, és az új ásatási és feldolgozási adatok

Mezősadány/Cornești-Iarcuri (RO) a 2. katonai felmérésen

A késő bronzkori földvárak rejtélye a Dél-Alföldön

alapján egy sokkal árnyaltabb kép kezd kirajzolódni a földvárak létrejöttének társadalmi és történeti jelentőségéről. Egy fontos kérdés, hogy a sáncok és árkok vajon tényleg védelmi funkciót láttak-e el. Bár az ilyen erődítéseknel ez a régészek legelső feltételezése, azonban ebben a helyzetben a lelőhelyek mérete óvatosságra int minket. Egy ilyen hosszú védelmi rendszer

56

A paliszád és árok rekonstrukciója Csanádpalota-Földváron

ugyanis a bronzkori körülmények között gyakorlatilag védhetetlen volt: még egy nagyobb közösségben sem volt annyi hadra fogható ember, hogy a védműveket teljes hosszukban, folyamatosan ellenőrizni, illetve védeni tudták volna. E hatalmas lelőhelyek legbelső sáncai és árkai talán tényleg rendelkezettek védelmi funkcióval, ezt erősítik az Arad megyei újszentannai lelőhely leégett sáncába ágyazódott agyag parittyalövedékek. Azonban a külső sáncok és árkok szerepe inkább szimbolikus lehetett: vagy csak elválasztották a közösség által lakott területet, vagy egy különleges, szent hely határait is jelölhették, elválasztva azt a profán külvilágtól.

Egy másik, kiemelkedően fontos szempont e települések vizsgálatánál a tágabb településhálózatban elfoglalt szerepük elemzése. Az erődített telepek kategóriákba sorolhatók a méretük és az őket körülvevő árkok és sáncok száma alapján. A különböző településkategóriák egy többszintű településhierarchiát rajzolnak ki, amelyből arra

következtethetünk, hogy az eltérő méretű települések között talán valamilyen alá-fölé rendeltségi viszony is

lehetett. E megközelítés alapján a nagy méretű erődített települések a kor elitjének lakhelyei, valamint a közösségek katonai, politikai és gazdasági központjai lehettek. E települések közül is kiemelkedik mérete és erődítéseinek komplexitása alapján néhány (Mezőzsadány/Cornești-Iarcuri, Csanádpalota-Földvár, Orosháza-Nagyatársánc, Újszentanna/Sântana-Cetatea Veche, Tiszahegyes/Iđoš-Gradište), amelyek elsődleges központoknak tekinthetők. Ezekhez kapcsolódnak – talán hierarchikus rendszerben – a kisebb földvárak (pl. Makó-Rákos-Császárvár vagy Medgyesegyháza-Lagzi-dűlő), amelyek másodlagos központok lehettek. Végül mindannyiukat körülveszik a kis méretű, erődítetlen, falusias telepek és tanyaik, mint amilyen Csanádalberti-Fekete-halom lelőhely a makó-rákos földvár szomszédságában, ahol jelenleg is folynak a munkálatok.

E késő bronzkori földvárak felfedezése, majd egyre intenzívebb kutatásuk az elmúlt években új megvilágításba helyezte a régió késő bronzkori település- és társadalomtörténetét. Ez a hierarchikusnak tűnő rendszer mindenképp egy viszonylag komplex társadalmat tükröz, még akkor is, ha egy ilyen leegyszerűsített megfeleltetés a társadalmi és településszerkezeti komplexitás között valószínűleg egy jóval összetettebb bronzkori valóságot rejt.

◊ ◊ ◊

Medgyesegyháza-Lagzi-dűlő késő bronzkori erődített település

Makó-Rákos-Császárvár késő bronzkori erődített település